ePublishing

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
EKT NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

The Gleaner

Vol 25 (2005)

In Memoriam of Philippos Iliou

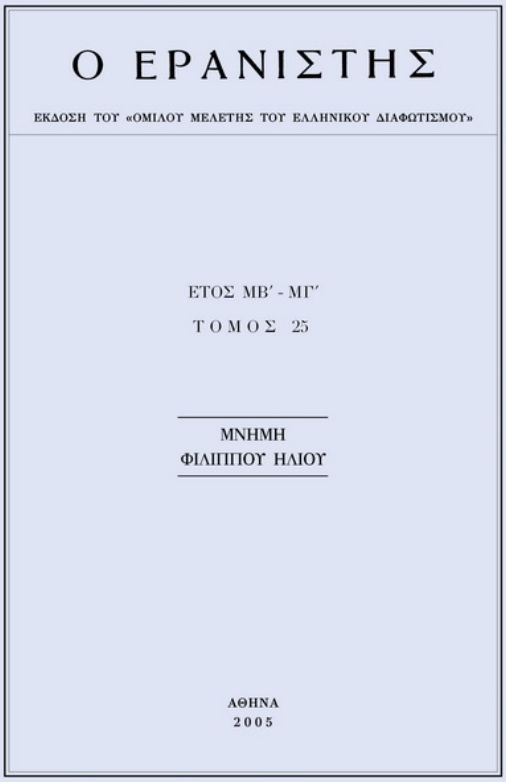
Ο ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ «ΟΜΙΛΟΥ ΜΕΛΕΤΗΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ»

ΕΤΟΣ ΜΒ΄ - ΜΓ΄

ΤΟΜΟΣ 25

ΜΝΗΜΗ
ΦΙΛΙΠΠΟΥ ΗΛΙΟΥ

ΑΘΗΝΑ
2005

Ένα εγχειρίδιο αρχαιοελληνικής μετρικής του 17ου αιώνα

Βασίλης Τσιότρας

doi: 10.12681/er.48

To cite this article:

Τσιότρας Β. (2005). Ένα εγχειρίδιο αρχαιοελληνικής μετρικής του 17ου αιώνα. *The Gleaner*, *25*, 407–417. https://doi.org/10.12681/er.48

https://epublishing.ekt.gr | **e-Publisher:** EKT | **Downloaded at:** 17/04/2024 02:07:50

Παρασχολήματα

ΕΝΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟ ΑΡΧΑΙΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΜΕΤΡΙΚΗΣ ΤΟΥ 17ου ΑΙΩΝΑ

«*ΤΑ ΤΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗΣ ΕΙΔΗ πολλά εἰσι καὶ διάφορα. Ἄλλο μὲν γὰρ τὸ περὶ τῶν ὀκτὼ τοῦ λόγου μερῶν, ἄλλο δὲ τὸ περὶ συντάξεως αὐτῶν, καὶ ἄλλο τὸ περὶ ὀρθογραφίας, καὶ ἕτερον τὸ περὶ μέτρων ποιητικῶν, καὶ τῆς τῶν διχρόνων χρήσεως.*» Μὲ αὐτὰ τὰ λόγια (σ. 3) προλόγιζε ὁ ἐκδότης-τυπογράφος Ἀντώνιος Βόρτολις στὰ 1752 στὴ Βενετία τὴν ἔκδοση τῆς *Ἐπιτομῆς Γραμματικῆς* τοῦ Γεωργίου Σουγδουρῆ (περίπου 1645-1725), ποὺ συνεχίζει τὴ μακρὰ γραμματικὴ παράδοση τῆς ἑλληνικῆς ἐκπαίδευσης κατὰ τὴν Τουρκοκρατία.[1] Ἡ διδασκαλία τῆς γραμματικῆς τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς, ὅπως εἶναι γνωστό, θεωροῦνταν τὸ θεμέλιο κάθε ἄλλης γνώσης καὶ ὑποστηριζόταν ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη Ἐκκλησία, κύριο ἐκπαιδευτικὸ φορέα κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτή.[2] Ἀπὸ τὸν πρόλογο τοῦ Βόρτολι γίνεται ἀντιληπτὸ ὅτι στὴ γραμματικὴ θεωρία ἐντασσόταν καὶ ἡ μετρική, ἐπειδὴ πραγματευόταν ἀφενὸς τὰ μέτρα καὶ ἀφετέρου τὶς ποσότητες τῶν φωνηέντων καὶ ἰδιαίτερα τῶν διχρόνων, στοιχεῖο ἰδιαίτερα ἀπαραίτητο γιὰ τὸν ὀρθὸ τονισμὸ τῶν λέξεων. Γι' αὐτὸ τὸν λόγο τυπώνεται ὡς παράρτημα τῆς *Γραμματικῆς* τοῦ Σουγδουρῆ μία εὐσύνοπτη ἀρχαιοελληνικὴ μετρικὴ τοῦ περίφημου ἀριστοτελιστῆ διδασκάλου Θεοφίλου Κορυδαλλέως (1574-1646): «*τὸ δὲ παρὰ*

---

1. Ὁ Σουγδουρὴς ὑπῆρξε γιὰ πολλὰ χρόνια διδάσκαλος καὶ διευθυντὴς τῆς «μεγάλης» σχολῆς Γκιούμα τῶν Ἰωαννίνων, βλ. Λ. Γ. Μπενάκης, «*Σουγδουρῆς Γεώργιος*», *Παγκόσμιο Βιογραφικὸ Λεξικὸ (Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν)*, τ. 9Α, Ἀθήνα 1988, σ. 326· G. Podskalsky, *Griechische Theologie in der Zeit der Türkenherrschaft (1453-1821), Die Orthodoxie im Spannungsfeld der nachreformatorischen Konfessionen des Westens*, Μόναχο 1988, σ. 298-299, καὶ Θ. Παπαδόπουλος, *Ἡ Νεοελληνικὴ Φιλοσοφία ἀπὸ τὸν 16ο ἕως τὸν 18ο αἰώνα*, Ἀθήνα 1988, σ. 273-274.

2. Βλ. ἀναλυτικὰ Ν. Δ. Βαρμάζης, *Διδακτικὴ τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν. Ἀπὸ τὴν παράδοση στὴν ἀνανέωση τῆς διδακτικῆς μεθόδου*, Πατάκης, Ἀθήνα 1999, σ. 23-29, ἰδίως 23-26. Ἐξάλλου, αἰτιολογώντας τὴν ἔκδοση τοῦ ἔργου τοῦ Σουγδουρῆ ὁ τυπογράφος (σ. 3) ἐπισημαίνει ὅτι παρόμοια ἐγχειρίδια ἔχουν συντάξει «*πολλοὶ τῶν φιλοπόνων ἀνδρῶν* [...]. *Τινὲς μέντοι καὶ θεωρητικότερον ἢ γραμματικώτερον ξυνεγράψαντο, δυσληπτοτέραν καὶ ἐργωδεστέραν τοῖς φιλομαθέσι τὴν πραγματείαν ἐργασάμενοι. Ἕτεροι δὲ καὶ εἰς μῆκος πολὺ λόγου ἐλθόντες, τηνάλως τοὺς μαθητιῶντας ἐκδεδαπανηκέναι τὸν χρόνον ἐγένοντο αἴτιοι*». Ὁ Σουγδουρὴς ὅμως, «*οὐδενὶ τούτων προσχών, ἔγνω ἄλλην τινὰ βεβαδικέναι ὁδόν, εὐμαρεστέραν τε καὶ συντετμημένην τὰ μέγιστα. Συνετάξατο δὲ περὶ τῶν χρειωδεστέρων...*».

τοῦ ἐπιστημονικωτάτου ἀνδρὸς Θεοφίλου τοῦ Κορυδαλλέως Περὶ ποιητικῆς μεθόδου, ἐν ᾧ περὶ τῶν διαφόρων μέτρων καὶ περὶ δυνάμεως διχρόνων ἄριστα ἐξηκριβωμένως τε καὶ εὐσυνόπτως διείληφε» (σ. 4).

Ι. *Ἡ ταυτότητα τοῦ ἔργου*

Σαφέστατα ὁ Κορυδαλλεὺς εἶναι εὐρέως γνωστὸς ὡς συστηματικὸς ἑρμηνευτὴς τοῦ ἀριστοτελικοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος καὶ χαρισματικὸς διδάσκαλος τῆς φιλοσοφίας, τῆς ρητορικῆς καὶ τῆς ἐπιστολογραφίας στὴν Πατριαρχικὴ Ἀκαδημία τῆς Κωνσταντινούπολης ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλα ἑλληνικὰ ἐκπαιδευτήρια τῆς ἐποχῆς. Γι' αὐτὸ τὸν λόγο προκαλεῖ ἐντύπωση ἡ συγγραφὴ αὐτοῦ τοῦ ἐγχειριδίου, τὸ ὁποῖο δὲν ἐντάσσεται στὰ ἀριστοτελικὰ ὑπομνηματιστικὰ ἔργα του, ἀλλὰ ἐξυπηρετεῖ περισσότερο τὶς πρακτικὲς ἀνάγκες τῆς διδασκαλίας τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μετρικῆς καὶ ποιητικῆς τέχνης, καὶ κατ' ἐπέκταση τῆς γραμματικῆς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσας.[3] Φαίνεται λοιπὸν ὅτι στὸ γενικότερο πλαίσιο τῆς διδασκαλίας τῆς φιλοσοφίας ὁ λόγιος διέθετε καὶ λίγα γραμματολογικὰ μαθήματα μετρικῆς καὶ γραμματικῆς, ἴσως γιὰ τὴν εὐκολότερη προσέγγιση ἀφενὸς τοῦ ἀριστοτελικοῦ κειμένου καὶ ἀφετέρου τῶν δικῶν του ὑπομνημάτων.[4]

Τὸ ἐγχειρίδιο αὐτὸ παραδίδεται στὰ χειρόγραφα μὲ τὸν τίτλο *Διαίρεσις τῆς ποιητικῆς κατὰ τὰ εἴδη αὐτῆς καὶ τίσιν ἕκαστον διαφέρει*, ὁ ὁποῖος στὴν πραγματικότητα ἀποτελεῖ τὴν ἐπικεφαλίδα τοῦ πρώτου εἰσαγωγικοῦ κεφαλαίου.[5] Ἀπὸ ἕναν μόνο κώδικα, τὸν Ἀθηνῶν, Ε.Β.Ε. 1292 (17ου αἰ.), παραδίδεται ὡς *Περὶ μέτρων*, ἐνῶ στὶς ἔντυπες ἐκδόσεις ἀναφέρεται ὡς *Περὶ μέτρων ποιητικῶν* (στὸ ἐμπροσθόφυλλο) καὶ ὡς *Περὶ ποιητικῆς μεθόδου*

---

3. Ὅπως ἀναφέρει χαρακτηριστικὰ ὁ Βαρμάζης (*ὅ.π.*, σ. 26), ὅλοι σχεδὸν οἱ γνωστοὶ λόγιοι καὶ δάσκαλοι τῆς Τουρκοκρατίας δίδαξαν γραμματικὴ καὶ ἔγραψαν βιβλία γραμματικῆς.

4. Βλ. Τ. Α. Γριτσόπουλος, *Πατριαρχικὴ Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή*, Βιβλιοθήκη Φιλεκπαιδευτικῆς Ἑταιρείας 37, Ἀθήνα 1966, τ. Α΄, σ. 181, ὁ ὁποῖος ὑποστηρίζει ὅτι τὸ μὴ φιλοσοφικὸ αὐτὸ ἔργο «δὲν εἵλκυσε τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ διδασκάλου εἰς μέγαν βαθμόν».

5. Μὲ τὸν τίτλο αὐτὸ ἢ παραλλαγή του (*Διαίρεσις τῆς ποιητικῆς καὶ τὰ εἴδη αὐτῆς*) μνημονεύουν τὸ ἔργο οἱ Μ. Ι. Γεδεών, *Χρονικὰ τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας. Ἱστορικαὶ εἰδήσεις περὶ τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς (1454-1830)*, Κωνσταντινούπολη 1883, σ. 84, σημ. 1. C. Tsourkas, *Les débuts de l'enseignement philosophique et de la libre pensée dans les Balkans, La vie et l'œuvre de Théophile Corydalée (1570-1646)*, Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Ἵδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἵμου 95, Θεσσαλονίκη ²1967, σ. 96, 100· Γριτσόπουλος, *ὅ.π.*, σ. 171, 181· Ε. Π. Παπανοῦτσος, *Νεοελληνικὴ Φιλοσοφία*, Βασικὴ Βιβλιοθήκη 35, Ἀθήνα ²1959, τ. Α΄, σ. 46, καὶ Λ. Γ. Μπενάκης, «*Κορυδαλλεὺς Θεόφιλος*», *Παγκόσμιο Βιογραφικὸ Λεξικὸ (Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν)*, τ. 5, Ἀθήνα 1986, σ. 40.

(στὸ προλογικὸ σημείωμα τοῦ Βόρτολι). Τὸ ἔργο ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕνα γενικὸ εἰσαγωγικὸ θεωρητικὸ μέρος (σ. 134-141),[6] ὅπου ὁ Ἀθηναῖος διδάσκαλος ἀναφέρεται συνοπτικὰ στὴν ὠφέλεια τῆς ποίησης γιὰ τὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων (*τῶν θειοτάτων εἶναι ἡ ποίησις*, σ. 135), καὶ —ἀκολουθώντας τὴν ἀριστοτελικὴ *Ποιητική*— δίνει τὸν ὁρισμὸ τῆς ποιητικῆς τέχνης (*ἔστι τοιγαροῦν ἡ ποιητικὴ μίμησις πράξεως, σπουδαίας ἢ φαύλης, ἢ ὁμοίας*, σ. 135: πβ. Ἀριστ. *Ποιητ.* 1449 b 24-25, ὁρισμὸς τῆς τραγωδίας),[7] διακρίνοντας τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ ποίηση (σ. 135) σὲ τέσσερα (= τρία) γένη, τὸ ἔπος (*τὰ ἡρωικὰ ποιήματα, ὡς τὴν τοῦ Ὁμήρου ποίησιν καὶ ἄλλων παρομοίων*), τὸ δράμα (*τὰς κωμῳδίας, τὰς τραγῳδίας*) καὶ τὴ λυρικὴ ποίηση (*μονῳδίας*). Στὴ συνέχεια παρατίθεται ἡ περαιτέρω διαίρεση τῶν γενῶν αὐτῶν, καὶ ἰδιαίτερα τῆς λυρικῆς ποίησης, —κατὰ τοὺς *μεταγενεστέρους* (*οἱ μεταγενέστεροι*, σ. 136 καὶ 137)— σὲ ἐπιμέρους εἴδη (σ. 137): *λυρικήν, διθυραμβικήν, ἰαμβογραφικήν, κωμῳδοποιητικήν, ἐλεγειογραφικήν, τραγῳδοποιητικήν, ὑμνογραφικήν, ἐπιθαλαμογραφικήν, μονῳδικὴν* καὶ *ἐπιγραμματογραφικήν*. Μετὰ τὴν ἀναφορὰ τῶν παραπάνω εἰδῶν ὁ λόγιος ἐπικεντρώνει τὸ διδακτικό του ἐνδιαφέρον στὸ ἐπίγραμμα, ἕνα ποιητικὸ εἶδος ἰδιαίτερα δημοφιλὲς κατὰ τὸν Μεσαίωνα καὶ τοὺς Νέους Χρόνους, συνιστώντας στοὺς μαθητές του νὰ ἀποφεύγουν τὶς ἀσάφειες κατὰ τὴν ἐξάσκησή τους στὴ σύνθεση τῶν ἐπιγραμμάτων «*τὰς τῶν παλαιῶν ἐπιγραμματογράφων λέξεις ἀρυόμενοι*» (σ. 140), δηλαδὴ μὲ τὴ μελέτη, τὴ δημιουργικὴ μίμηση καὶ ἀφομοίωση τῆς πλούσιας ἑλληνικῆς ἐπιγραμματοποιίας —συνθεμένης σὲ ἐλεγειακά, ἰαμβικὰ ἢ δακτυλικὰ μέτρα.[8]

Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ μετρικὴ στηριζόταν στὴν ἀρχὴ τῆς ποσότητας τῶν συλλαβῶν, γι' αὐτὸ ὁ Κορυδαλλεὺς στὴ συνέχεια (σ. 141-151) πραγματεύεται τὴ λεγόμενη προσωδία, δηλαδὴ τὴ θεωρία τῶν μακρῶν καὶ βραχειῶν συλλαβῶν, τονίζοντας μὲ ἔμφαση τὴν ἀναγκαιότητα γνώσης καὶ ἀπομνημόνευσης τῶν προσωδιακῶν κανόνων: *δέον δὲ καὶ κανόνας κατὰ γραμματικὴν εἰδέναι, ἵνα μὴ τὰ μακρὰ ἀντὶ τῶν βραχέων, καὶ ἀνάπαλιν λαμβάνηται, καὶ γίνηται πταίσματα ἐν τοῖς στίχοις. συμβαίνει γὰρ τοῦτο γενέσθαι ἐν τοῖς λεγομένοις ἀμφιβόλοις, ἤτοι διχρόνοις. διὸ ἐκθετέον μερικοὺς κανόνας, ὅσοι δηλαδὴ πρὸς τὴν παροῦσαν χρείαν συντελοῦσιν* (σ. 140-141). Ἰδιαίτερη ἀναφορὰ γίνεται στὴν ποσότητα τῶν διχρόνων. Στὸ τελευταῖο μέρος τοῦ ἐγχειριδίου (σ. 151-166) γίνεται λόγος γιὰ

---

6. Οἱ παραπομπὲς στὸ κείμενο γίνονται μὲ βάση τὴν πρώτη ἔκδοση (1752) διατηρώντας τὴν ὀρθογραφία.

7. Πβ. Ἀριστ. *Ποιητ.* 1448 a 1-5: *ἐπεὶ δὲ μιμοῦνται οἱ μιμούμενοι πράττοντας, ἀνάγκη δὲ τούτους σπουδαίους ἢ φαύλους εἶναι* [...], *ἤτοι βελτίονας ἢ καθ' ἡμᾶς ἢ χείρονας ἢ καὶ τοιούτους.*

8. Βλ. H. Hunger, *Βυζαντινὴ λογοτεχνία. Ἡ λόγια κοσμικὴ γραμματεία τῶν Βυζαντινῶν*, τ. Β΄ (μτφρ. Τ. Κόλλιας κ.ἄ.), Ἀθήνα 1992, Μ.Ι.Ε.Τ., σ. 588-598.

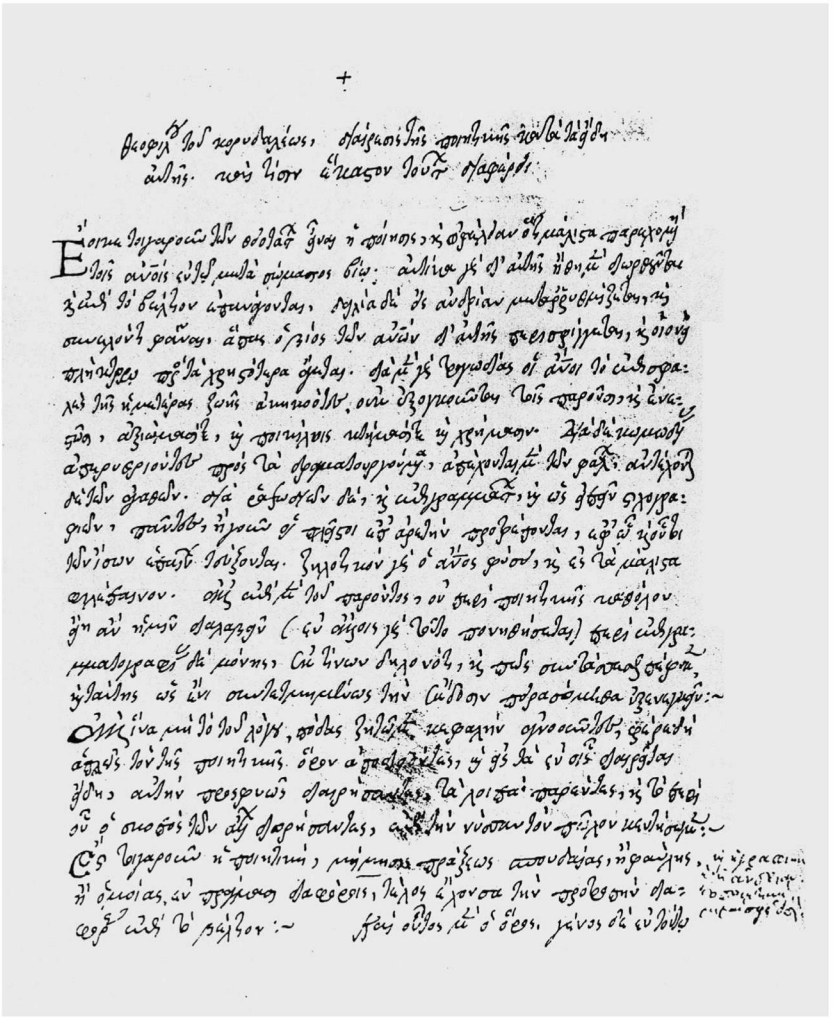

Εἰκ. 1: Κώδ. Ἀθηνῶν, ΜΠΤ 143, φ. 175r

τοὺς μετρικοὺς πόδες (*περὶ μέτρων, περὶ τρισυλλάβων, περὶ τετρασυλλάβων, περὶ ἐπιτρίτων, περὶ συνθέτων, περὶ παιόνων*) καὶ γιὰ τὸν τρόπο σύνθεσης στίχων: μέτρα ἰαμβικά, ἀνακρεόντειο, ἐλεγειακὸ καὶ ἡρωικὸ δακτυλικὸ ἑξάμετρο. Μὲ ἐπιμέλεια καὶ βραχυλογία ὁ Κορυδαλλεὺς καταγράφει τοὺς διάφορους μετρικοὺς πόδες ἐξηγώντας τὴν ἐτυμολογία κάθε ὅρου καὶ δίνοντας παραδείγματα ἀπὸ ἀρχαία ποιητικὰ κείμενα (κυρίως ἀπὸ τὸν Ὅμηρο). Ἐνίοτε ἀπευθύνεται ἄμεσα στοὺς ἀναγνῶστες του ἐφιστώντας τὴν προσοχὴ σὲ ὁρισμένα σημαντικὰ μετρικὰ φαινόμενα, ὅπως τὴν ἀποφυγὴ χασμωδίας (*ὀφείλεις παρατηρεῖν ἐν τοῖς ἰαμβικοῖς στίχοις, ἵνα μὴ ποιῇς χασμῳδίαν*, σ. 158) καὶ τοῦ διασκελισμοῦ (*τήρει μὲν οὖν ὅσον οἷόν τε ἔννοιαν περικλείειν ἐν ἑνὶ στίχῳ*, σ. 160). Πολλὲς φορὲς ὁ Ἀθηναῖος διδάσκαλος ἐπισημαίνει τὴν ἀνάγκη πλήρους ἐφαρμογῆς τῶν παρατιθέμενων κανόνων, ὥστε νὰ μὴ γίνονται προσωδιακὰ σφάλματα ἀπὸ τοὺς μαθητὲς κατὰ τὴ συγγραφὴ ἐπιγραμμάτων ὡς διδακτικῶν ἀσκήσεων καὶ γυμνασμάτων: *Δέον οὖν ἐν πᾶσι τοὺς κανόνας παρατηρεῖν ὡς προέφημεν, ἵνα μὴ συμπέσῃ ἁμάρτημα ἐν τοῖς στίχοις. τοῦτο δὲ ὡς τὰ πολλὰ ἐκ τῶν διχρόνων προέρχεται, διὰ τὸ εἶναι αὐτὰ ἀμφίβολα, διὰ δὲ τῶν κανόνων καὶ ταῦτα εὐθύνεται* (σ. 165).[9]

Ὁ Κορυδαλλεὺς μὲ τὸ ἐγχειρίδιό του αὐτὸ συνεχίζει τὴν παράδοση τῶν βυζαντινῶν φιλολόγων ποὺ ἀσχολήθηκαν συστηματικὰ μὲ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ μετρική, στηριζόμενοι κατὰ κύριο λόγο ἀφενὸς στὸν Ἀλεξανδρινὸ γραμματικὸ Ἡφαιστίωνα (2ος αἰ.) καὶ στὸ *Ἐγχειρίδιόν* του, καὶ ἀφετέρου στοὺς ἐπώνυμους (Κάσσιος Λογγίνος [3ος αἰ.] καὶ Γεώργιος Χοιροβοσκὸς [8ος αἰ.]) καὶ ἀνώνυμους σχολιαστές του.[10] Εἰδικότερα, ἡ *Ποιητικὴ* τοῦ Κορυδαλλέως ὁμοιάζει ὡς πρὸς τὴ δομὴ καὶ τὸ περιεχόμενο μὲ τὸ *Ἐγχειρίδιον* τοῦ Ἡφαιστίωνα καὶ τὰ ὑπομνήματά του, ποὺ κυκλοφοροῦν τὴν ἐποχὴ αὐτὴ καὶ σὲ ἔντυπες πλέον ἐκδόσεις.[11] Ἰδίως τὸ τρίτο μέρος τοῦ ἐγχειριδίου ποὺ πραγματεύεται τοὺς μετρικοὺς πόδες στηρίζεται κατὰ κύριο λόγο στὸ κείμενο τῶν *Σχολίων* τῆς λεγόμενης Appendix Dionysiaca — ποὺ ὀνομάζεται ἔτσι λόγω τῆς συνάφειάς της μὲ τὴ (γραμματικὴ) *Τέχνη* τοῦ Διονυσίου τοῦ Θρακός.[12] Παραθέτω ἐνδεικτικὰ ὁρισμένα χαρακτηριστικὰ χωρία:

---

9. Πβ. ἐπίσης σ. 162: *ὀφείλεις δὲ καὶ ἐν τούτοις παρατηρεῖν ὅσον οἷόν τε τὰ προειρημένα.*

10. Βλ. συνοπτικὰ Hunger, *ὅ.π.*, σ. 430-436. Ἡ ἔκδοση τοῦ Ἡφαιστίωνα καὶ τῶν σχολιαστῶν του: *Hephaestionis Enchiridion cum commentariis veteribus*, ἔκδ. M. Consbruch, Λειψία 1906, ἀνατύπωση Στουτγάρδη 1971, Teubner.

11. Πρώτη ἔντυπη ἔκδοση τοῦ ἔργου στὴ Φλωρεντία (1526), βλ. Hunger, *ὅ.π.*, σ. 434, καὶ δεύτερη ἔκδοση στὸ Παρίσι (1553), βλ. Consbruch, *ὅ.π.*, σ. xxiv-xxv.

12. Ἔκδοση: Consbruch, *ὅ.π.*, σ. 305-334 καὶ σ. xx-xxiii.

Ποιητ. σ. 152: *Πυρρίχιος δέ, ἐπειδὴ ὁ Πύρρος πρῶτος ἐκ τοῦ δουρίου ἵππου ἐπήδησε, καὶ ἐπὶ τὶ νίκῃ αὐτοῦ ὕμνος ἐπετέθη, ἐν τῷ τοιούτῳ μέτρῳ. ἔστι δὲ καὶ πυρρίχη εἶδος ὀρχήσεως ἐμμέτρου.*

Append. Dionys. σ. 332, 17-22: *Διὰ τί ἐκλήθη πυρρίχιος; ὅτι συντομωτάτους ἔχει τοὺς χρόνους· πυρρίχη γὰρ καλεῖται ἡ μεθ' ὅπλων σύντομος κίνησις. ἢ διὰ τοῦτο καλεῖται πυρρίχιος ἐπειδὴ ὁ Πύρρος πρῶτος ἐκ τοῦ δουρείου ἵππου ἐπήδησε, καὶ ἐπὶ τῇ νίκῃ ὕμνος αὐτῷ ἐτέθη τοιοῦτον μέτρον ἔχων. ἔστι δὲ <καὶ πυρρίχη> εἶδος ὀρχήσεως ἐμμέτρου.*

Ποιητ., σ. 153: *Ἴαμβος δὲ παρὰ τὸ ἰαμβίζω, τὸ ὑβρίζω. οἱ γὰρ λοιδοροῦντες τούτῳ τῷ μέτρῳ ἐχρῶντο. ἢ παρὰ Ἰάμβης κόρης, ἥτις αἰσχρῶς ὑβρισθεῖσα τῷ μέτρῳ τούτῳ, ἀγχόνῃ τὸν βίον κατέστρεψεν. ἢ ὅτι ἡ Δημήτηρ λυπουμένη ἐπὶ τῇ ἁρπαγῇ τῆς κόρης ἐξενώθη παρά τινι γυναικὶ νίβῃ, ἧς ἡ θεράπαινα Ἰάμβη, καὶ παρεμυθήσατο αὐτὴν διὰ τοῦ τοιούτου μέτρου ὀρχουμένη.*

Append. Dionys., σ. 310, 21-27: *Ἴαμβος ἐκλήθη τὸ μέτρον, ἐπείπερ οἱ ὑβρίζοντές τινας καὶ λοιδορεῖν βουλόμενοι τούτῳ ἐχρῶντο τῷ μέτρῳ· ἰαμβίζειν γὰρ ἔλεγον οἱ παλαιοὶ τὸ ὑβρίζειν. [...] ἢ ἀπὸ Ἰάμβης οὕτω καλουμένης κόρης, ἥτις αἰσχρῶς ὑβρισθεῖσα τῷ μέτρῳ τούτῳ, ἀγχόνῃ κατέλυσε τὸν βίον.*

Ποιητ., σ. 162: *Περὶ Ἀνακρεοντίου Μέτρου. Τὸ Ἀνακρεόντιον μέτρον ἐπιδέχεται ἀνάπαιστον, καὶ δύο ἰάμβους, καὶ μίαν περιττὴν συλλαβὴν ἀδιάφορον, εἴτε βραχεῖαν δηλαδή, εἴτε μακράν, ὡς καὶ ἐν τῷ ἡμιάμβῳ. Ἀπὸ τοῦ λίθου τὸ ῥεῖθρον. Ἀπὸ μουσικῶν μελάθρων.*

σ. 333, 2-7: *οἱ δὲ φασίν, ὅτι ἀπὸ Ἰάμβης, τῆς Κελεοῦ θεραπαίνης, ὅτι ἡ Δημήτηρ περίλυπος οὖσα ἐπὶ τῇ ἁρπαγῇ τῆς Κόρης παρεξενώθη τινὶ ὀνόματι Κελεῷ <καὶ> Μετανείρᾳ τῇ γαμετῇ αὐτοῦ ἐν Ἀττικῇ· καὶ τούτων ἡ θεράπαινα Ἰάμβη λεγομένη παρεμυθεῖτο τὴν Δήμητραν ὀρχουμένη ἐν τοιούτῳ μέτρῳ.*

Append. Dionys., σ. 316, 20-24: *Περὶ τῶν Ἀνακρεοντείων. Τὰ Ἀνακρεόντεια· ἐπιδέχονται αὐτῶν οἱ οἶκοι ἀνάπαιστον καὶ δύο ἰάμβους καὶ μίαν περιττὴν συλλαβήν, οἷον ἀπὸ τοῦ λίθου τὸ ῥεῖθρον.*

II. *Ἔντυπη καὶ χειρόγραφη παράδοση*

Ἡ *Ποιητικὴ* τοῦ Ἀθηναίου διδασκάλου ἔχει τυπωθεῖ τέσσερις φορὲς κατὰ τὸν 18ο αἰ. μαζὶ μὲ τὴ *Γραμματικὴ* τοῦ Σουγδουρῆ στὴ Βενετία, δύο φορὲς ἀπὸ τὸν Ἀντώνιο Βόρτολι (1752, 1763) καὶ δύο φορὲς ἀπὸ τὸν Νικόλαο Γλυκὺ ἐξ Ἰωαννίνων (1781, 1795), γεγονὸς ποὺ προφανῶς ἀποδεικνύει τὸ μεγάλο ἐνδιαφέρον τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ τῆς ἐποχῆς γιὰ παρόμοια χρηστικὰ συγγράμματα.[13] Ὡστόσο, οἱ τρεῖς τελευταῖες ἐκδόσεις, ὅπως διαπί-

13. Καὶ ὄχι μόνο δύο ἢ τρεῖς, ὅπως ἀναφέρουν οἱ Tsourkas, *ὅ.π.*, σ. 100, Γριτσόπου-

στωσα ἀπὸ τὴ μελέτη τους, ἁπλῶς ἀναπαράγουν πιστὰ τὸ κείμενο τῆς πρώτης. Παράλληλα, ἐρευνώντας τὴ χειρόγραφη παράδοση ἐντόπισα δεκαεπτὰ χειρόγραφα, χρονολογημένα στὸν 17ο-18ο αἰ., ποὺ περιέχουν τὸ σύγγραμμα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀρχαιότεροι εἶναι οἱ κώδικες Βουκουρεστίου B.P.A. 517 (ἔτ. 1670) καὶ Ἀθηνῶν Μ.Π.Τ. 143 (ἀντιγραμμένος στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 1676).[14] Ἡ πλειονότητα τῶν χειρογράφων παραδίδει τὸ σύνολο τοῦ κειμένου, μὲ ἐξαίρεση λίγους κώδικες οἱ ὁποῖοι διασώζουν ἀποσπάσματα καὶ παραφράσεις του.[15]

Α. *Ἔντυπες ἐκδόσεις*

***1.** *Ἐπιτομὴ γραμματικῆς, συντεθεῖσα εἰς χρῆσιν τῶν φιλομαθῶν παρὰ τοῦ ἐλλογιμωτάτου καὶ ἀρίστου ἀνδρὸς κυρίου Σουγδουρῆ.* Νῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα, προτροπῇ τοῦ ἐκλαμπροτάτου καὶ ἐπιστημονικωτάτου κυρίου Δομενίκου Βεννερίου τοῦ ἐκ τῆς νήσου Κυθήρων, ἧτινι προσετέθη *συνταγμάτιον περὶ στιγμῆς καὶ ἄλλο περὶ Μέτρων ποιητικῶν.* Τὰ πάντα μεθ' ὅσης οἷόν τε τῆς ἐπιμελείας διορθωθέντα. Ἐνετίησι 1752, Παρὰ Ἀντωνίῳ τῷ Βόρτωλι, σ. 134-166· βλ. Legrand 409 (ἀρ. 409).

***2.** *Ἐπιτομὴ γραμματικῆς* [...]. Νῦν δεύτερον τύποις ἐκδοθεῖσα. Ἧτινι προσετέθη *συνταγμάτιον περὶ στιγμῆς καὶ ἄλλο περὶ Μέτρων ποιητικῶν.* Τὰ πάντα μεθ' ὅσης οἷόν τε τῆς ἐπιμελείας διορθωθέντα. Ἐνετίησι 1763, Παρὰ Ἀντωνίῳ τῷ Βόρτολι, σ. 136-168· βλ. Legrand 14-15 (ἀρ. 589).

***3.** *Ἐπιτομὴ γραμματικῆς,* [...] Νῦν τρίτον τύποις ἐκδοθεῖσα. Ἧτινι προσετέθη *συνταγμάτιον περὶ στιγμῆς καὶ ἄλλο περὶ Μέτρων ποιητικῶν.* Τὰ πάντα μεθ' ὅσης οἷόν τε τῆς ἐπιμελείας διορθωθέντα. Ἐνετίησι αψπα′ [1781], Παρὰ Νικολάῳ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων, σ. 128-158· βλ. Legrand 360 (ἀρ. 1040).

λος, *ὅ.π.*, σ. 171, 181, καὶ Γεδεών, *ὅ.π.*, σ. 84, σημ. 1. Γιὰ τὶς ἐκδόσεις τοῦ ἔργου τοῦ Σουγδουρῆ βλ. Θ. Ι. Παπαδόπουλος, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία (1466-1800)*, τ. Α′: Ἀλφαβητικὴ καὶ χρονολογικὴ ἀνακατάταξις, Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 48, Ἀθήνα 1984, σ. 400-401 (ἀριθ. 5319-5322), καὶ É. Legrand, *Bibliographie hellénique ou description raisonée des ouvrages publiés par des Grecs au XVIIIe siècle*, Παρίσι 1918-1928 (ἀνατύπωση Παρίσι 1962), τ. Ι, σ. 409 (ἀριθ. 409), τ. ΙΙ, σ. 14-15 (ἀριθ. 589) καὶ σ. 360 (ἀριθ. 1040).

14. Ἀπὸ τὸν Tsourkas, *ὅ.π.*, σ. 166 καταγράφονται μόνο δύο κώδικες, ἐνῶ ἀπὸ τὸν Γριτσόπουλο, *ὅ.π.*, σ. 181 μνημονεύονται ἀριθμητικῶς πέντε, χωρὶς νὰ κατονομάζονται. Στὴν ἐργασία αὐτὴ χρησιμοποιοῦνται οἱ ἀκόλουθες συντομογραφίες γιὰ τὰ χειρόγραφα: B.P.A. = Βιβλιοθήκη Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, E.B.E. = Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑλλάδος, Μ.Π.Τ. = Μετόχι Παναγίου Τάφου Κωνσταντινουπόλεως, Μ.Μπ.(Α.) = Μουσεῖο Μπενάκη (Ἀνταλλάξιμα).

15. Μὲ ἀστερίσκο (*) δηλώνονται οἱ ἐκδόσεις καὶ οἱ κώδικες ποὺ ἔχουν μελετηθεῖ μὲ αὐτοψία στὴν E.B.E. ἢ μέσω μικροταινιῶν στὸ Ἱστορικὸ καὶ Παλαιογραφικὸ Ἀρχεῖο τοῦ Μορφωτικοῦ Ἱδρύματος Ἐθνικῆς Τραπέζης. Εὐχαριστίες ὀφείλω στὴν κ. Αἰκ. Κορδούλη, τὸν κ. Ἀγ. Τσελίκα καὶ τὴν κ. Μ. Πολίτη γιὰ τὴν ἐξαιρετικὴ συνεργασία.

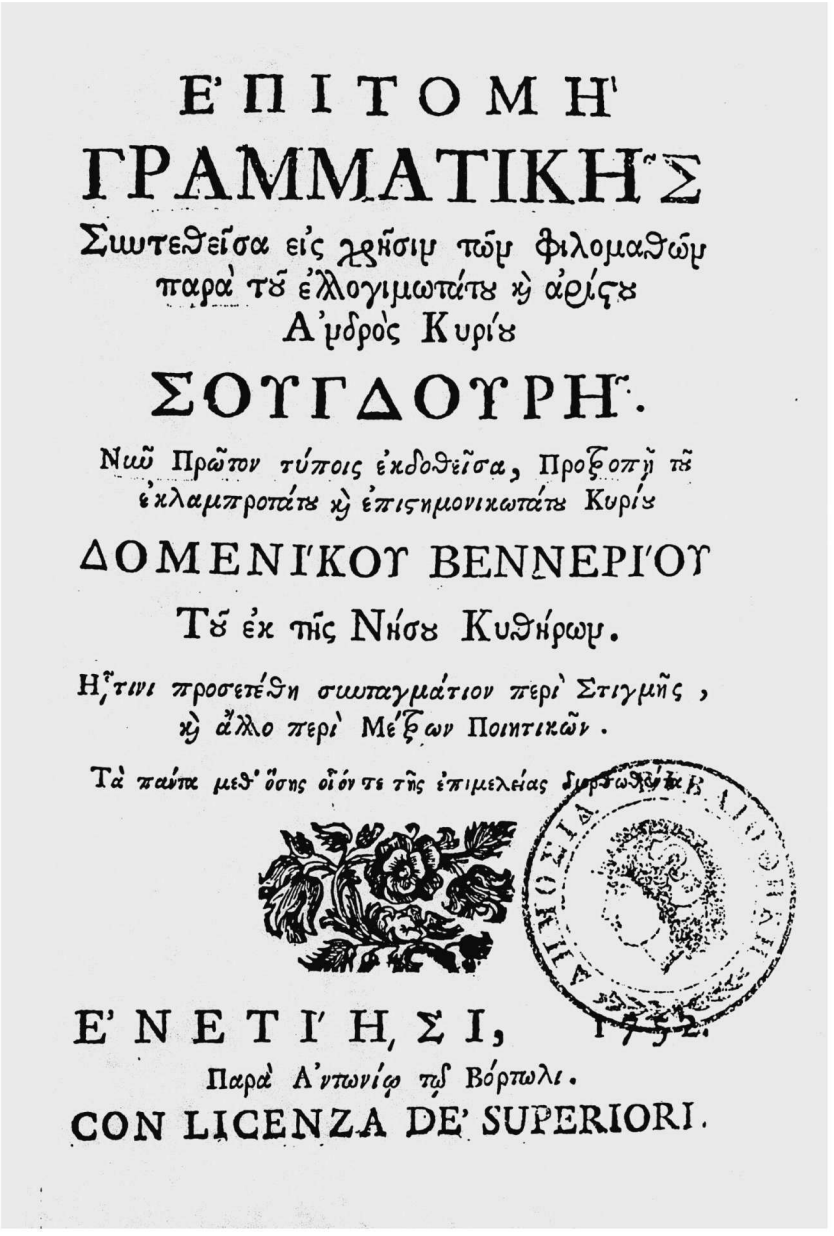

Ε Π Ι Τ Ο Μ Η
ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗΣ
Σωτεθεῖσα εἰς χρῆσιν τῶν φιλομαθῶν
παρὰ τοῦ ἐλλογιμωτάτου καὶ ἀρίστου
Ἀνδρὸς Κυρίου
ΣΟΥΓΔΟΥΡΗ.
Νῦν Πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα, Προστοπῇ τοῦ
ἐκλαμπροτάτου καὶ ἐπισημονικωτάτου Κυρίου
ΔΟΜΕΝΙΚΟΥ ΒΕΝΝΕΡΙΟΥ
Τοῦ ἐκ τῆς Νήσου Κυθήρων.
Ἧτινι προσετέθη σωταγμάτιον περὶ Στιγμῆς,
καὶ ἄλλο περὶ Μέτρων Ποιητικῶν.
Τὰ πάντα μετ' ὅσης οἷόν τε τῆς ἐπιμελείας διορθωθέντα.
ΕΝΕΤΙΗΣΙ, 1752.
Παρὰ Ἀντωνίῳ τῷ Βόρτολι.
CON LICENZA DE' SUPERIORI.

Εἰκ. 2: *Ἡ σελίδα τίτλου τῆς ἔκδοσης τοῦ 1752*

***4.** *Ἐπιτομὴ γραμματικῆς*, [...] Νῦν τέταρτον τύποις ἐκδοθεῖσα. Ἥιτινι προσετέθη *συνταγμάτιον περὶ στιγμῆς* καὶ ἄλλο *περὶ Μέτρων ποιητικῶν*. Τὰ πάντα μεθ' ὅσης οἷόν τε τῆς ἐπιμελείας διορθωθέντα. Ἐνετίησι αψϧε΄ [1795], Παρὰ Νικολάῳ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων, σ. 128-158.

B. *Χειρόγραφα*

1. Βουκουρεστίου, B.P.A. 517 (627 Litzica)
0,20 x 0,16 σσ. 195-228 17ου αἰ. (ἔτ. 1670)
Τίτλος: «*Θεοφίλου τοῦ Κορυδαλλέως, Διαίρεσις τῆς ποιητικῆς κατὰ τὰ εἴδη αὐτῆς καὶ τίσιν ἕκαστον διαφέρει*». Χρονολογικὰ σημειώματα τοῦ γραφέα: (σ. 58) «*αχο΄ Ἰουλίου ζ΄*», καὶ (σ. 117) «*αχο΄ Αὐγούστου ε΄*».

***2.** Ἀθηνῶν, Μ.Π.Τ. 143
φφ. 175^{r}-184^{v} 17ου αἰ. (ἔτ. 1676)
Τίτλος: ὅπως στὸν κώδ. **1**. Ὁ κώδικας ἀποτελεῖται ἀπὸ χαρτῶα συρραμμένα τεύχη διαφόρων διαστάσεων, τὰ ὁποῖα χρονολογοῦνται στὸν 17ο αἰώνα (ἰδίως τὰ φφ. 157-536). Ὁ κώδικας ἔχει ἀντιγραφεῖ στὴν Κωνσταντινούπολη γύρω στὸ 1676, ὅπως δηλώνεται ἀπὸ σημείωμα τοῦ γραφέα: (φ. 222^{r}) «*Ἐγράφει καὶ ἀνέγνωται διὰ χειρὸς Ἀγαπίου ἱεροδιακόνου*», (φ. 227^{r}): «*Ἐγράφει διὰ χειρὸς Ἀγαπίου ἱεροδιακόνου καὶ ἀνέγνωται ὑπ' αὐτοῦ*», καὶ (φ. 401^{r}): «*Εἴληφεν τέρμα Ὀκτωβρίῳ ιζ΄ ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὸ αχοζ΄ ἔτος τὸ σωτήριον*».[16]

3. Ἁγίου Ὄρους, Μονῆς Μεγίστης Λαύρας 1329
0,20 x 0,15 φφ. 150^{r}-166^{v} 17ου αἰ. Τίτλος: ὅπως στὸν κώδ. **1**.

***4.** Ἀθηνῶν, E.B.E. 1292
0,20 x 0,15 φφ. 19^{r}-22^{v} τέλη 17ου αἰ.
Τίτλος: «*Τοῦ αὐτοῦ Κορυδαλλέως Περὶ μέτρων*». Ἀρχή: «*Καὶ αὐτὸν δὴ τὸν εἰς τὸ ἀκριβὲς τὰ τῆς γραμματικῆς ἐξιχνεῦσαι βουλόμενον*»· τέλος: «*ἔγνων οὕτως ἐκθετέους*». Ἐλλιπὲς ἀντίγραφο, ἀκέφαλο καὶ κολοβό. Στὸ ἴδιο χειρόγραφο παραδίδονται ἄλλα δύο συγγράμματα τοῦ Ἀθηναίου διδασκάλου: α) φφ. 1^{r}-18^{v}: «*Θεοφίλου ἐξ Ἀθηνῶν τοῦ Κορυδαλλέως, Περὶ ἐπιστολικῶν χαρακτήρων ὑπόμνημα*»· ἐλλιπές, καὶ β) φφ. 23^{v} κ.ἑξ.: «*Τοῦ αὐτοῦ Περὶ ῥητορικῆς τέχνης*»· πλῆρες. Γραφέας τοῦ χειρογράφου εἶναι ὁ Ἀθανάσιος Σκληρὸς ὁ Κρής, ὅπως ἀναγράφεται σὲ δίστιχο στὸ κάτω περιθώριο τοῦ πρώτου φύλλου: «*Πικροῦ Ἀθανασίοιο κατ' οὔνομα γνῶθί με βίβλον / ὃς νόον ἔστι τρίβων ἀμφὶ ἀκεστορίην*».[17]

---

16. Βλ. Λ. καὶ Μ. Πολίτη, «Βιβλιογράφοι 17ου-18ου αἰώνα. Συνοπτικὴ καταγραφή», *Δελτίο τοῦ Ἱστορικοῦ καὶ Παλαιογραφικοῦ Ἀρχείου* 6 (Ἀθήνα 1994), 333. Ὁ γραφικὸς χαρακτήρας εἶναι παρόμοιος μὲ τοῦ γραφέα τοῦ κώδικα Ἀθηνῶν, Μ.Μπ.(Α.) 250, φφ. 8^{r}-60^{v} (ἀρχῶν 17ου αἰ.), ποὺ παραδίδει ἐπίσης συγγράμματα καὶ ἐπιστολὲς τοῦ Κορυδαλλέως.

17. Ὁ γραφέας ἀντιγράφει καὶ τὸν κώδικα Ἀθηνῶν E.B.E. 1218 (τέλη 17ου αἰ.), βλ. Πολίτη, *ὅ.π.*, σ. 335.

***5.** Ἀθηνῶν, Μ.Π.Τ. 482
0,230 x 0,172 σσ. 575-586 τέλη 17ου αἰ.
Τίτλος: ὅπως στὸν κώδ. **1**. Ἐλλιπές, συνοπτικὸ ἀντίγραφο τοῦ ἔργου. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ χειρογράφου καταλαμβάνει τὸ ὑπόμνημα τοῦ Κορυδαλλέως στὰ *Φυσικὰ* τοῦ Ἀριστοτέλη (σσ. 1-574): «*Εἰς φιλοσοφίαν προδιοίκησις τοῦ σοφωτάτου Θεοφίλου τοῦ Κορυδαλλέως τοῦ Ἀθηναίου, ὁποῖον τὸ τῆς φιλοσοφίας ἀξίωμα*». Στὸ κάτω περιθώριο τῆς σ. 574 ὑπάρχουν σημειώματα δύο κτητόρων τοῦ κώδικα: α) «*Ἐκ τῶν τοῦ Κωνσταντίνου, υἱοῦ Νικολάου Τεννεδίου*», καὶ β) «*Νῦν δὲ Νεοφύτου τοῦ ἐκ Ζαγορᾶς πέφυκεν. 1750, 27 Φευρουαρίου, ἀρχὴ καὶ τῆς τῆς Φυσικῆς ἀναγνώσεως· τέλος ἐγένετο κατὰ τὸ 1753 Μαρτίου 17, καὶ πάλιν ἀρχὴ εἰς τὴν Φυσικὴν 1753 Δεκεμβρίου 8. Ὁ κὺρ Δωρόθεος, ὁ Πέτρος καὶ οἱ λοιποὶ μαθηταί*».[18]

***6.** Ἀθηνῶν, Μ.Π.Τ. 597
0,15 x 0,10 φφ. 26ᵛ-47ʳ 17ου αἰ.
Τίτλος: ὅπως στὸν κώδ. **1**. Πλῆρες ἀντίγραφο τοῦ ἔργου.

***7.** Ἀθηνῶν, Μ.Μπ.(Α.) 224
0,212 x 0,150 φφ. 131ʳ-137ᵛ 17ου αἰ.
Τίτλος: ὅπως στὸν κώδ. **1**. Ἐλλιπὲς ἀντίγραφο τοῦ ἔργου (ἕως σ. 151 Ἔκδοσης)· τέλος: «*βραχύνονται καὶ ἀντιβραχειῶν ἐν τῷ μέτρῳ λαμβάνονται*». Τὸ χειρόγραφο ἀποτελεῖ μαθηματάριο, ἀντιγραμμένο ἀπὸ διάφορους γραφεῖς καὶ περιλαμβάνει μεταξὺ τῶν ἄλλων ἀποσπάσματα ἀπὸ ἔργα του Κορυδαλλέως, τὸ ὑπόμνημα στὰ *Φυσικὰ* (φφ. 366ʳ-377ᵛ) καὶ τὴ *Ῥητορική* (φφ. 378ʳ-429ᵛ).[19]

8. Ἱεροσολύμων, Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης (Ἁγίου Σάββα) 576
0,208 x 0,148 φφ. 29-43 17ου αἰ.
Τίτλος: ὅπως στὸν κώδ. **1**. Πλῆρες ἀντίγραφο τοῦ ἔργου.

***9.** Ἀθηνῶν, Ε.Β.Ε. 2874
0,21 x 0,16 φφ. 168ʳ-176ᵛ ἔτ. 1731-1732
Τίτλος: ὅπως στὸν κώδ. **1**. Πλῆρες ἀντίγραφο τοῦ ἔργου. Γραφέας τοῦ κώδικα (γραμματικοῦ κυρίως περιεχομένου) εἶναι ὁ Νικήτας (ἢ Νεόφυτος) Ταφραλῆς σύμφωνα μὲ τὰ βιβλιογραφικὰ σημειώματα: (φ. 267ʳ) «*Ἐγράφη διὰ χειρὸς καὶ ἐτελειώθη Νικήτα* (πάνω ἀπὸ τὴ λέξη γράφεται *Νεοφύτου*) *υἱοῦ Μανουὴλ Ταφραλῆ (ἐν ἐτίησι) αψλβ΄ ἐν μηνὶ Αὐγούστῳ ιζ΄*», καὶ (φ. 339ᵛ) «*Τέλος τῆς παρούσης γραμματικῆς ἐν ἔτει 1731 Φεβρουαρίου κε΄*». Προφανῶς ὁ γραφέας ἔγινε ἀργότερα μοναχὸς καὶ μετονομάσθηκε σὲ Νεόφυτο.[20]

---

18. Ὁ Γ. Καράς, *Οἱ ἐπιστῆμες στὴν Τουρκοκρατία. Χειρόγραφα καὶ ἔντυπα*, τ. Β΄: Οἱ ἐπιστῆμες τῆς φύσης, Ἀθήνα 1993, σ. 188, ἀριθ. 103, ἀφορμώμενος ἀπὸ τὰ κτητορικὰ σημειώματα χρονολογεῖ τὸν κώδικα στὸν 18ο αἰ.

19. Πβ. Καράς, *ὅ.π.*, σ. 173, ἀριθ. 28.

20. Δὲν εἶναι γνωστὰ κάποια ἄλλα χειρόγραφα τοῦ γραφέα, βλ. Πολίτη, *ὅ.π.*, σ. 575.

***10.** Δημητσάνας, Σχολῆς 43
0,20 x 0,153 φφ. 157r-172v ἔτ. 1734
Τίτλος: ὅπως στὸν κώδ. **1**. Πλῆρες ἀντίγραφο τοῦ ἔργου. Στὸ φ. 191v ὑπάρχει χρονολογικὴ ἀναφορὰ τοῦ ἔτους: «*αψλδ*ω».

***11.** Ἀθηνῶν, Μ.Π.Τ. 155
0,204 x 0,16 φφ. 15r-31v μέσα 18ου αἰ.
Τίτλος: ὅπως στὸν κώδ. **1**. Πλῆρες ἀντίγραφο τοῦ ἔργου. Πρόκειται γιὰ γενικὰ φθαρμένο χειρόγραφο, ὄχι ὅμως στὸ συγκεκριμένο ἔργο.

12. Ἁγίου Ὄρους, Μονῆς Ἐσφιγμένου 74 (2087 Λάμπρου)
σχ. 8ο 18ου αἰ. Τίτλος: ὅπως στὸν κώδ. **1**.

13. Ἁγίου Ὄρους, Μονῆς Ἰβήρων 1367 (5487 Λάμπρου)
σχ. 8ο 18ου αἰ. Τίτλος: ὅπως στὸν κώδ. **1**.

***14.** Ἀθηνῶν, Ε.Β.Ε. 2962
0,165 x 0,218 φφ. 10 18ου αἰ.
Τίτλος: ὅπως στὸν κώδ. **1**. Ὁ κώδικας παραδίδει μόνο τὸ ἔργο αὐτό. Ἐλλιπὲς ἀντίγραφο· τέλος: «*ἵππους τε ξανθούς, ἑκατὸν καὶ πεντήκοντα, ὃ ταὐτὸν ἐστὶ τῷ λογοειδεῖ*».

15. Βουκουρεστίου, B.P.A. 519 (728 Litzica)
0,21 x 0,16 σσ. 93-124 18ου αἰ. Τίτλος: ὅπως στὸν κώδ. **1**.

16. Ζαγορᾶς 40
0,21 x 0,16 φφ. 101r-108v 18ου αἰ. Τίτλος: ὅπως στὸν κώδ. **1**.

17. Ἱεροσολύμων, Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης (Μονῆς Τιμίου Σταυροῦ) 64
0,22 x 0,165 φφ. 187-197 19ου αἰ. (;) Τίτλος: ὅπως στὸν κώδ. **1**.

ΒΑΣΙΛΗΣ Ι. ΤΣΙΟΤΡΑΣ